BLD

Marjolijn Zwakman

Over waarden ontsluiten
waar het spannend is

PRECIES OP DE GRENS

de kunst van HKU nieuwe verbindingen nieuwe toepassingen

In mijn eerste jaar aan de Toneelacademie in Maastricht stond ik, in degelijk kostuum, op het podium en onderging de psychologische diepgang van Shakespeare's en Ibsens personages. In het tweede jaar ontdeed ik mij van theatrale vertellingsbogen in een performance waarin ik naakt over de Coolsingel in Rotterdam liep. Zonder te spreken filmde ik de reacties van voorbijgangers. In het derde jaar implementeerde ik mijn performance als *fremdkörper* in een voorstelling van de Veenfabriek in de V&D. Ik maakte mijzelf onherkenbaar door een grote witte doos over mijn hoofd en romp te zetten. Het enige wat het publiek zag was een object met mijn benen in witte panty op roden hakken. Ik studeerde af met een tentoonstelling van objecten die mij, of een stuk van mijn verhaal, representeerden. De speler was niet langer fysiek aanwezig.

Nu sta ik in de maatschappij met een spannende vraag: hoe betrek ik mensen van buiten de kunsten in waardevolle processen die ik ontdekt heb in de door mij geliefde vakgebieden – het theater en de beeldende kunst? In mijn werk sta ik met beide benen in de maatschappij en wil ik mensen uitnodigen om de vrijheid te voelen die ik als kunstenaar heb leren omarmen. Als mensen vrijheid in zichzelf ontdekken en zich realiseren dat je altijd een keuze kunt maken in iedere situatie, dan kunnen ze 'kunstenaar' worden van hun eigen werk en leven. Eén van de rollen die ik heb in het maatschappelijke veld is die van begeleider in de Werkplaats Muzisch Onderzoek.[1] We komen bij elkaar met een groep van veertig professionals met uiteenlopende beroepen, zoals bijvoorbeeld onderzoeker bij een kennisinstituut, filosoof, professional in de zorg, innovatiemakelaar bij de politie, kunstenaar enzovoort.

[1] De werkplaats is een initiatief van- en een samenwerking tussen de Hogeschool voor Kunsten Utrecht (het lectoraat Kunst en Professionalisering, waarin Bart van Rosmalen lector is) en Hogeschool Utrecht (het lectoraat Methodologie van Praktijkgericht Onderzoek, waarbinnen Daan Andriessen lector is).

In de Werkplaats 19/20 gaf Klaas van Egmond[2] een lezing. Hij stelde dat wij als mensheid collectief een vergissing maken: *"In ieder domein/vakgebied vindt de vergissing plaats dat het deel zich aanmatigt het geheel te zijn."* Wat mij nu hierin boeit is de gedachte dat er een rol is, de rol van Grensganger,[3] die zich van deze vergissing die Van Egmond benoemt bewust is. Deze Grensganger maakt, volgens mij, waarden uit zijn eigen vakgebied toegankelijk buiten zijn eigen groep. Deze gedachte is erop gebaseerd dat ik ontzettend veel van mijn vakgebied houd, maar inmiddels ook de ervaring heb dat mijn geliefde eigen discipline opbloeit van grensoverschrijdend werk. Die positie is alleen niet per definitie eenvoudig. Deze roept spanningen op. Het vraagt iets van jezelf en van de anderen met wie je werkt. In dit artikel onderzoek ik, vanuit mijn eigen ervaringen, wat het precies betekent om Grensganger te zijn.

Positionering van de Grensganger

Ik start hier met twee voorbeelden van de specifieke spanning waar ik als kunstenaar in ben gestapt door grensoverschrijdend te werken. De eerste spanning is vervreemding van je eigen discipline. Het is lastig om mijn werk inhoudelijk, volgens de maatstaven, te plaatsen in de autonome kunsten. Als gevolg daarvan is het ook lastig om mijn werk helder te positioneren in subsidieaanvragen bij kunstinstellingen die zich richten op autonome (beeldende) kunst. De tweede spanning heeft te maken met, als ik wel de juiste context voor mijn werk heb gevonden, de verwachtingen over wat de kunstenaar als Grensganger wel of niet gaat doen.

[2] Zie https://www.klaasvanegmond.nl

[3] Grensganger – deze term hoorde ik voor het eerst uit de mond van Bart van Rosmalen in de context van een voorbereidend gesprek op de Werkplaats Muzisch Onderzoek HKU 23 september 2019. De wetenschappelijke term voor Grensganger is *boundary spanner*. Dit zijn 'personen die de relaties tussen met elkaar samenwerkende organisaties beheren en managen'. In dit stuk vat ik deze rol ruimer op, zoals je kunt lezen.

Spanning één: vervreemding van je eigen discipline

Ik ben als kunstenaar aangesloten bij het hedendaags kunstcentrum Stroom Den Haag. Mijn laatste projectaanvraag bij hen betrof het ontwikkelen van workshops binnen bedrijven. Deze aanvraag werd afgewezen. De onderstaande argumentatie neem ik als een goede aanleiding om een aantal zaken op te helderen over de positie van de kunstenaar als Grensganger:

"De commissie ziet interessante elementen in uw praktijk, maar vraagt zich af in hoeverre er in deze aanvraag sprake is van een onderzoeksvoorstel waarmee u nieuwe stappen kan zetten in uw werk en kunstenaarschap en kan bijdragen aan verdere artistiek-inhoudelijke ontwikkeling ervan. Het richt zich vooral op onderzoek naar de toepasbaarheid van een methode, buiten het artistieke domein, vanuit uw eigen artistieke praktijk, waarbij wordt gekeken hoe u eerder gemaakte tekeningen zodanig kan aanpassen dat mensen er beter mee kunnen werken".[4]

Kunstenaarschap koppelen we vanuit de westerse kunstgeschiedenis aan de expressie van het individu. De kunstenaar als Grensganger stelt juist de onderzoeksvragen van deelnemers centraal. Door het proces en de vragen van de ander centraal te stellen, kan de begrijpelijke verwarring ontstaan dat het proces niet meer autonoom is, maar een vooropgezet doel heeft: het vinden van een toegepast antwoord op specifieke vragen. Dit maakt het belangrijk om te definiëren dat het kunstenaarschap van de kunstenaar als Grensganger niet wordt bepaald door zijn individuele expressie, maar dat zijn kunstenaarschap wordt bepaald door het feit dat hij een autonoom proces begeleidt. De *kunstenaar* is niet autonoom, maar zijn *proces*. Een autonoom proces is een proces dat zich mag ontwikkelen waarheen het zelf wil gaan. Het verrast ons, het ontdekt en is vernieuwend, omdat het geen vooropgezet doel dient. Het kan zijn dat het maakproces een andere wending neemt dan de kunstenaar van plan was. Het lijkt dan of het kunstwerk de ontwikkeling stuurt in plaats van de maker.[5]

De vragen van de deelnemers vormen de aanleiding en het startpunt voor het autonome proces dat de kunstenaar als Grensganger begeleidt. De spanning tussen autonoom en toegepast en daarbinnen je eigen stem vinden tijdens het samenwerken met anderen, is continu binnen het Grensganger-zijn.

[4] Passage uit de schriftelijke argumentatie van de adviescommissie van Stroom Den Haag- 22 november 2018

[5] Hoogenhuyze, M. van (2015). *Van Muzisch Spel naar Muzisch Denken*. Uitgeverij De Muze

Spanning twee: omgaan met verwachtingen

Als het is gelukt om de juiste context voor dit autonome proces te vinden – ofwel in het veld van de kunsten, ofwel bijvoorbeeld in samenwerking met andere Grensgangers die vanuit een eigen vakgebied aan een opdracht voor een externe partij werken – krijg je te maken met uiteenlopende verwachtingen. In het onderstaande voorbeeld zie je wat er gebeurt als je een autonoom proces inzet op een plek waar mensen normaal vooral op output gericht zijn. En waar ze niet gewend zijn om zichzelf als persoon als centraal uitgangspunt te nemen voor het proces.

Ik stapte in een samenwerking met Jacco van Uden.[6] Bij zijn lectoraat Change Management[7] doen ze 'onderzoek op het randje'. Hij combineert zijn baan als lector met een zelfstandige organisatieadviespraktijk. Jacco had de opdracht gekregen om een groep afdelingshoofden en een directeur van een universiteit mee te nemen in een tweedaagse sessie. Het thema was *Anders Kijken*: wat kan een organisatie leren van denk- en werkwijzen uit de kunsten? Hij nodigde me uit om mee te werken in deze opdracht.
Na het tweede gesprek met de opdrachtgever ontstond een eerste onzekerheid over de werkwijze van Jacco en mij. Het gesprek ging als volgt:

- Opdrachtgever: "We willen wel graag out of the box werken, maar kun je ons van tevoren ook garanderen dat we niet over persoonlijke grenzen van deelnemers gaan en dat het nuttig is voor hun praktijk? Ze zijn gewend om te zitten als we werken. Van Marjolijn moeten ze nu gaan bewegen en op de grond gaan liggen. Ik denk dat mensen af gaan haken."
- Marjolijn: "Nee, dat kan ik niet garanderen. Ik kan garanderen dat ik de workshop zorgvuldig opbouw en begeleid, maar het is ook de bedoeling dat mensen persoonlijk geraakt zullen worden en van daaruit gaan spreken en werken. Dat kan spannend zijn en gevoeligheden kunnen aan de oppervlakte komen, dat is ook de bedoeling. Als daar geen ruimte voor is, dan moeten we dit misschien niet met elkaar willen?"
- Jacco: "We moeten momenten van collectieve duiding met de groep inbouwen, die zal ik faciliteren. We gaan dan samen met Marjolijn en de groep analyseren wat de verschillende opdrachten die Marjolijn gegeven heeft betekenen. Ik denk dat we niet moeten willen voorkomen dat er ongemak is. *Out of the box* betekent dat we het onbekende ingaan. Dat mag spannend zijn en we gaan het in relatie brengen tot wat er in de praktijk speelt, zonder dat we met oplossingen komen voor concrete problemen."
- Opdrachtgever: "Oké, als jij het zegt Jacco, met de duiding erbij willen we het aangaan. Fijn. We gaan ervoor. Tot volgende week."

---

[6] Voor onze samenwerking zie: https://lectoraatchangemanagement.nl/2020/04/08 professionele-ruimte-op-het-spel-leren-van-de-toneelwereld/

[7] Bij het lectoraat Change Management van de Haagse Hogeschool draait het niet alleen om veranderkunde ('management of change'), maar wordt ook gezocht naar manieren om management zelf te veranderen ('changing management').

Doordat de kunstenaar als Grensganger de ander een centrale rol geeft maakt hij de ander verantwoordelijk voor een creatief proces. Voor alle Grensgangers geldt (ook als zij niet vanuit een achtergrond in de kunsten werken) dat ze de ruimte maken voor de deelnemers om innerlijke creativiteit op te laten borrelen. Dat kan alleen als er geen vooropgezette output moet komen uit het proces. Het proces zelf is dus autonoom. Iedere Grensganger heeft een unieke wijze om dit autonome proces vorm te geven. Een grensgebied dat ik opzoek met mijn werkwijze is het gebied van persoonlijke verhalen en werken met informatie vanuit het lichaam. Dat grenst aan ervaringen die voor mensen lijken op therapie: "ik voel zoveel, ik word zo geraakt, ik zit zelf zo 'in' het werk. Dus zit ik nu toch in therapie?" Werken vanuit een unieke persoonlijke geraaktheid is in de (beeldende) kunst heel normaal. Op deze manier werken roept ook spanning en weerstand op.

Mijn ervaring, vooral vanuit mijn achtergrond in het theater, is dat als je het lef hebt om toch in het gebied van de persoonlijke geraaktheid te stappen, daar waarden klaarliggen die je alleen ontdekt waar het spannend is, namelijk op de grens. Hieronder ga ik in op de waarden die zich laten zien wanneer je met elkaar richting de grens durft te bewegen.

Welke waarden ontsluiten zich dan op welke grenzen?

Iedere Grensganger werkt op eigen specifieke grenzen en in verschillende contexten. Sinds vier jaar werk ik nu samen met andere Grensgangers (kunstenaars, bedrijfskundigen, een innovatiemakelaar bij de politie) met groepen mensen en maak bijvoorbeeld workshops. Vanuit een thema dat door een opdrachtgever wordt gegeven (zoals *Anders Kijken*: wat kan een organisatie leren van denk- en werkwijzen uit de kunsten?), of vanuit projecten met medekunstenaars die we initiëren op een specifiek thema (zoals het project *Demenszien*, een speelplaats voor mantelzorgers. Dit gaat over wanneer er zintuigen uitvallen bij je geliefde, welke gevoeligheid er dan bijkomt in het contact).
Het onderzoek waar we mensen in al die projecten deelgenoot van maken, richt zich op welke rolopvatting je hebt en welke vrijheid je je daarin wel of niet veroorlooft (je professionele rol in je team, of je rol als mantelzorger voor een geliefde met Alzheimer, bijvoorbeeld). Deelnemers stappen in met een eigen specifieke, concrete vraag.
Het proces dat volgt kent zijn eigen weg. De ontdekkingen die gedaan worden vormen de aanleiding voor de volgende fase in het proces.

Ik ga nu graag in op een aantal ontdekkingen in deze manier van werken. Ik onderscheid opnieuw spanningen in de specifieke grensgebieden, die zich in dit proces openen en geef aan welke waarden daaruit naar de oppervlakte komen.

Grens: persoonlijk versus privé

Op de Toneelacademie werden we vaak gewezen op een onderscheid tussen persoonlijk maken en privé maken. De twee lijken op elkaar, maar zijn niet hetzelfde. Een belangrijk gegeven in hoe ik werk is dat je start met een onderzoeksvraag die jou persoonlijk raakt. Een verhaal, een herinnering, een emotie etc. en daarmee heb je het doel om iets nader te weten te komen over jouw vraag. Door te starten bij een concreet verhaal dat verbonden is met je eigen gevoelswereld, kom je tot andere inzichten dan als je deze zelfde vraag vanuit algemene termen benadert. Persoonlijk wordt soms verward met privé. Toch is dit niet hetzelfde.

Privé wil zeggen dat je iets persoonlijks inbrengt, maar dat dit voor jou geen ander doel dient dan dat jij daarin tot uitdrukking, tot ontlading komt, etc. Het onderscheid zit 'm dus in de intentie die je hebt: doe je het alleen voor jezelf (privé), of mag het jou ontstijgen (persoonlijk)?

DE WAARDE die zich ontsluit als je op deze grens beweegt, is dat je zelfinzicht krijgt in waar jij je bevindt ten opzichte van de vraag. Doordat je jouw persoonlijke geraaktheid leidend maakt, is het niet langer puur iets buiten jou. Je krijgt niet ineens de macht om alles op te lossen, maar je bent vanuit je eigen vragen en onderzoek het middelpunt geworden. In plaats van de toeschouwer die 'het er maar mee moet doen'. Jouw persoonlijke uiting heeft zeggingskracht voor anderen en een collectief leren en onderzoeken kan ontstaan.

Grens: belichamen versus identificeren

Doordat ik in mijn werk oefeningen geef waarin je de aandacht in je lijf brengt, word je geconfronteerd met sensaties die nog opgeslagen liggen in het lichaam. Dit kunnen fysieke pijntjes zijn, maar ook emotionele spanningen.[8]

Over het feit dat je geraakt werd of gevoelens kreeg werd op de Toneelacademie niet geschokt gereageerd, er werd alleen een duidelijk onderscheid gemaakt in hoe je omging met deze geraaktheid. Het onderscheid tussen samenvallen met je fysieke sensaties, emoties en gedachten, of deze in jezelf waarnemen als informatie is hier van belang. In de situaties waarin ik werk is het expliciet de uitnodiging om de sensaties op te zoeken en te gebruiken als informatie voor de onderzoeksvraag, die de deelnemers zich op voorhand gesteld hebben.
Als je geïdentificeerd bent, ben je de grens overgegaan. Je hebt dan geen ruimte meer om waar te nemen, je bent je fysieke pijnen, emoties en verhalen helemaal geworden. De kunst die je leert door op deze grens te lopen is dus om wel geraakt te zijn, maar niet in je geraaktheid te verdwijnen.

DE WAARDE die ontsluit op deze grens van wel geraakt (belichaamd) zijn, maar niet in de ban (geïdentificeerd) te zijn, is dat er ruimte is om de informatie uit de geraaktheid te onderzoeken. En daarna een vrije keuze te maken die congruent is met precies daar waar jij bent. Geen loze praatjes, maar doorvoelde inzichten.

[8] Levine, P. (2007). *De tijger ontwaakt, Traumabehandeling met lichaamsgerichte therapie*. Uitgeverij Altamira

Grens: voor jezelf houden versus publiek maken

Als je zo een aantal uur op onderzoek uit bent in een workshop ontdek je allerlei zaken voor jezelf. Mensen worden persoonlijk geraakt en soms ook emotioneel. Een belangrijk onderscheid tussen therapie volgen en de speelvloer die ik open, is dat de deelnemers weten dat ze publiek worden met het onderzoek dat ze doen. Deze notie van publiek maken is een belangrijk kader. Publiek maken betekent in deze context dus ook publiek maken binnen de eigen groep. Ik nodig mensen in één workshop vaak uit in verschillende gradaties van 'voor jezelf houden' en 'publiek maken'. Het is goed om soms te zeggen: dit is even helemaal voor jouw eigen onderzoek, je collega's (of medecursisten) krijgen dit niet te zien. Waardoor mensen ongecensureerd in kunnen stappen. Dit wordt opgerekt door mensen dingen te laten schrijven of tekenen en zelf te kiezen wat ze ervan laten zien en vertellen. Tot op het punt dat mensen in een één op één contact hun inzichten delen, of uiteindelijk ook een mini-opvoeringen doen of een beeld tonen aan de hele groep.

De waarde die ontsluit op de grens van 'voor jezelf houden' versus 'publiek maken', is dat de ontdekkingen niet algemeen blijven, maar gegrond zijn in unieke persoonlijke belevenissen en uitingsvormen. Door het publiek maken van de persoonlijke ontdekkingen ontstaat de potentie dat deze niet alleen voor de persoon zelf van waarde zijn, maar deel kunnen worden van de groepscultuur. Ofwel doordat de deelnemers in het moment zelf elkaars werk zien en (h)erkennen, ofwel doordat de deelnemers de waarden ook inbrengen in hun eigen context, nadat ze deze in de workshop groep gedeeld hebben. Er kunnen zo cocreatieve processen ontstaan waarin iedere deelnemer zichtbaar wordt vanuit de zelfgekozen openheid en kwetsbaarheid.

Werken met Grensgangers, ontstijg de vergissing

De vergissing dat je niet vanuit het geheel, maar vanuit je eigen discipline en denkkader naar de wereld kijkt, ligt overal en altijd op de loer. Grensgangers maken die vergissing voelbaar en bespreekbaar door steeds het grensgebied tussen disciplines op te zoeken. In dit artikel heb ik laten zien dat dit gepaard gaat met verschillende spanningen en dat juist in het werken met die spanningen waarden oplichten. Werken met Grensgangers maakt dat je als deelnemende groep aan de rolpatronen en aannames kunt ontstijgen die in jou(w groep) impliciet en vanzelfsprekend leidend, maar om die reden ook beperkend, zijn. Je wordt begeleid in een autonoom proces zonder vooropgezet doel. Door je eigen vragen en geraaktheid in dit proces centraal te zetten borrelt innerlijke creativiteit en betrokkenheid op. De Grensganger helpt je daarbij door zelf ook in te stappen en niet aan de zijlijn te blijven.
De Grensganger zelf is daarbij continu aan het bepalen welke waarden hem echt lief zijn en hoe die hun vorm kunnen vinden in een autonoom proces, dat zich verhoudt tot de specifieke context en de specifieke mensen waar hij mee werkt.

Door deze werkwijze ontstijg je met elkaar aan de vergissing dat jouw eigen discipline en wat daar leidend is, het enige gebied is waar de antwoorden en mogelijkheden liggen voor de vragen die je je stelt. Door vanuit geraaktheid op de grenzen van de eigen belevingswereld te wandelen ontstaat er zowel voor de deelnemers, als voor de Grensganger lucht, openheid, meer inzicht in de situatie en daardoor uiteindelijk keuzevrijheid.

- WELKOM OP MIJN WEBSITE

  Daar zie je de projecten die ik onderneem en lees je over mijn werkwijze.

- LEES HIER MEER OVER PROFESSIONELE RUIMTE OP HET SPEL

  Leren van de toneelwereld. Een onderzoeksproject resulterend in tweedaagse workshop in samenwerking met Jacco van Uden. Mogelijk gemaakt door de Haagse Hogeschool.

- KIJK HIER HET MUSEWORK LIVE FESTIVAL JOURNAAL KUNST IN CONTEXT

  Een gesprek tussen Bart van Rosmalen en mij waarin we aan de hand van mijn werk als kunstenaar in organisaties de vraag verkennen: Hoe vind (en bewaar) je de balans tussen zelf in vervoering raken en de klant in vervoering brengen?

- LEES HIER MEER OVER HET PROJECT DEMENSZIEN

  Speelplaats voor mantelzorgers. Mede mogelijk gemaakt door The Turn Club, aanpak van maatschappelijke vraagstukken met een kunstenaarsmindset.

Foto van een digitale sessie voor wijkagenten, ondernemers en buurtbewoners,
die ik ontwierp in samenwerking met innovatiemakelaar bij de Politie Paul Bingen.

Foto van vertoning video performance Naakte wandeling in Galerie Sign.
Het moment dat ik werd opgepakt door de politie.

MARJOLIJN ZWAKMAN

Utrecht, 2020

Redactie: Bart van Rosmalen, Peter Rombouts en Hanke Drop
Eindredactie: Hanke Drop
Vormgeving: Anton Feddema, www.afeddema.nl
Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (HKU), Lectoraat Kunst en Professionalisering

de kunst van HKU nieuwe verbindingen nieuwe toepassingen

Alles in deze uitgave is bedoeld voor toepassing in alle onderwijstypen en onderwijssituaties.
Experimenten, missers en successen graag delen met de redactie en/of de auteur(s)